

A pénzfogalom elmélettörténeti fejlődése az egyszerű mennyiségi pénzelmélettől a pénzsemlegességig

Kürthy Gábor

A közgazdaságtan huszadik században megszilárdult elmélete, amire mainstream vagy neoklasszikus iskolaként szoktunk hivatkozni, a pénznek kettős szerepet szán. Hogy ezt megértsük, tisztában kell lennünk azzal, hogy ebben a vonulatban külön értelmeződik a mikroszint és a makroszint. A kettő közötti kapcsolatot az jelenti, hogy a konzisztens gondolkodás megkívánja, az egyéni szintű viselkedésből vezessük le az egyén szintje fölött értelmezett, netán megfigyelt jelenségek magyarázatát. Ezzel a problémával (is) foglalkozik John Weeks könyve, amely alapján több sikeres kör futott a Kollégiumban. Az elmélettörténet gyakran segít megérteni, hogy miként alakultak ki azok a fogalmak, amelyekkel a legújabb tudomány operál. A következő írás arra tesz kísérletet, hogy a pénz fogalmát történetileg rekonstruálja, rámutasson azokra a problémákra, amelyek megoldása során eljutunk a neoklasszikus iskola monetáris rendszeréhez. A diszciplína kérdésfelvetéseinek változása csak az egyik dolog, amely a pénzfogalmat megváltoztatja, mert az sem feltétlenül evidens, hogy a teória forradalmi változásokon esett át. Ha a neoklasszikus építményre csupán mint logikai szerkezetre tekintünk, akkor elemeinek kialakítása során elegendő a rendszerkonformitást szem előtt tartani.

Hová jutott a közgazdaságtan?

A mikroökonómiai tanítás olyan feltételeket igyekszik kidolgozni, amelyek megléte esetén az egyéni viselkedés - amelybe a termelő és a fogyasztó cselekedetei tartoznak bele - végeredménye az egyensúlynak nevezett állapot, jelenség, óhaj kialakulása lesz. Az egyensúly a neoklasszikus elméletben a szubjektív értékítéletekkel hozható kapcsolatba. Kialakulásának folyamatát tekintve csupán kettő dolgot jegyezzünk meg: a megvalósulás mechanizmusában a gondolkodás az értékítéletek egymáshoz való viszonyának szán szerepet, tehát relatív értékelésről van szó, a kialakult egyensúly stabilitásában viszont az abszolút értékelés is döntő. Ez utóbbi annyit jelent, hogy nem lesz olyan döntéshozó, akinek abszolút hasznosságát úgy lehetne növelni, hogy másé vagy másoké ne csökkenne. Valakinek a hasznossága a szubjektív értékelések rendszerében formálisan (számszerűleg) nem hasonlítható össze máséval, csupán

Fordulat

arra van módunk, hogy egy kiválasztott egyénről, annak döntési mechanizmusának ismeretében eldöntsük, hogy miképp változik helyzete. A változás oka mindig azzal hozható összefüggésbe – ha feltesszük, hogy az egyén döntési metódusa, és a hozzá kapcsolt elemek (preferenciarendezés, hasznossági függvény) nem változik -, hogy az egyén az anyagi javakból többet vagy kevesebbet birtokol. Ezek a javak formájukat, színüket, ízüket tekintve állandóak, sőt az is közös bennük, hogy az egyének birtokolni illetve fogyasztani akarják őket. Elvileg a javakat objektív értelemben nem tudjuk egymáshoz mérni: mi alapján tennék ezt meg? Mint egyén, már képesek vagyunk erre, de a másik egyén ítéletéről csupán sejtésünk lehet.

Módszer arra, hogy egy ilyen környezetet le tudjunk írni, az lehet, hogy megfigyeljük adott időintervallumban miképp cserélték a javakat egymással a döntéshozók. Megfigyelésünk végeredménye az lesz, hogy számot tudunk adni az úgynevezett relatív árak rendszeréről, amely elárulja a cserékben a javak egymáshoz viszonyított arányát. Ez a módszer ex post megfigyeléseken alapul. Anélkül is azonban, hogy egy ilyen kísérletnek az eredményével rendelkezni, ex ante konstruálhatunk olyan árvektort, amelyet absztrakt (és szintén konstruált) rendszerünkbe illesztve a kívánt végeredményt (egyensúly) érhetjük el. Ennek az árvektornak, így az egyensúlynak az egzisztenciája tehát a feltételeink megfelelőségéhez kötött.

Ennek a tanításnak a további fontos eredménye a homogenitási posztulátum, amely azt mondja ki, hogy a megfelelő árvektornak a skalárszorosa ugyanarra az egyensúlyi állapotra vezet²²: továbbra is ugyanannyi jószágmennyiséget fognak elcserélni, elfogyasztani, birtokolni. Észre kell vennünk azt, hogy a fenti levezetésben pénzről nem esett szó. Alkothatunk olyan makroökonómiát is, amelynek modelljében ténylegesen nincs pénz, azokban a modellekben viszont, ahol ez a jelenség szerepet kap, ott rögtön hozzákapcsolódik a pénzsemlegesség fogalma. Ez azt fejezi ki - a homogenitási posztulátummal ekvivalens módon -, hogy a rendszerben meglévő pénz mennyisége csupán az árak szintjére van hatással, illetve ennek a mennyiségnek a megváltozása végső soron csak az árak változásában tükröződik.

A pénzről való gondolkodás csupán a tizenkilencedik század utolsó harmadára egyszerűsödött le erre a formájára. Tekinthetjük ezt a sokszor marginalista forradalomnak nevezett, a tudományos gondolkodásban bekövetkezett változás következményének. Úgy vélem ugyanakkor, hogy a magyarázandó gazdasági jelenségek közül a pénznek és szerepének a leírása változott a legradikálisabb módon, tekintve, hogy tulajdonképpen eltűnt az elméleti gazdasági rendszerekből, illetve csupán a fent leírt módon hivatkoztak rá jó darabig. Kettőség: ott is van a pénz meg nincs is ott, ennek a magyarázatára később kitérek.

²² Weeks

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy milyen tudományelméleti kihívás vezetett ide. Elöljáróban a vizsgálathoz három módszertani megjegyzést hadd tegyek.

Első megjegyzés

A vizsgálatban a neoklasszikus iskola mint végső igazodási pont képviseli a gazdaságelméletet. Ebben a tanításban a pénz nem mikroszintű szereplő abban az értelemben, hogy az egyén döntése folyamán nem foglalkozik vele. A pénzt ilyen szempontból tekintjük jelenségnek. Feltesszük, hogy ennek a pénzfogalomnak a kialakítása garantálja azt, hogy az elméleti rendszer konzisztens módon viselkedjék. Konzisztencia alatt továbbra is azt értem, hogy az individuális cselekedetek összegződésekként magyarázhatóak az egyén szintje fölött álló jelenségek. Az ide kapcsolódó feladat így annak vizsgálata, hogy például lakatosi értelemben mi tekinthető a pénzről való gondolkodás kemény magjának, illetve, hogy miként kellett változtatni az eszmetörténet folyamán a gondolatokon, hogy ez a szilárd pénzfogalom kialakuljon. Weeks már említett és hivatkozott műve tanulmányozása során azzal foglalkoztunk, hogy rámutassunk a neoklasszikus rendszer logikai buktatóira. A következőkben ez a tárgyalás keretein kívül marad: az itt hivatkozott neoklasszikus rendszer olyan, amilyennek alkotói látni szeretnék azt: pénzsemlegesség, egyensúly, automatizmus, minden egyszerre megvalósul.

Második megjegyzés

A pénzről való gondolkodás folyamatosan változik a tizenkilencedik században, emellett a marginalista forradalom állítólag a gazdaság egész elméleti rendszerét megtöri. A kuhni paradigmaváltásként értelmezhető változásnak így tehát csupán része a pénz elgondolásának megváltozása. Phyllis Deane elmélettörténeti könyvében kuhni alapon próbálja megragadni a közgazdasági gondolkodás változását: azt kutatja, hogy miként változott a közgazdasági teória rendszerparadigmája, az úgynevezett diszciplináris mátrix. Ennek alapján nem tagadja, hogy voltak tudományos forradalmak: így emlékezik meg a marginalista váltásról és a Keynes fellépéséről is a harmincas években.²³ A továbbiakban nem vesszük feltétlenül készpénznek azt, hogy a gondolkodásmód ilyen élesen változott.

²³ Deane (1997)

Harmadik megjegyzés

Látszik, hogy a neoklasszikus pénzfogalom messze van attól, amit mindennap érzékelünk. Ennyiben az elmélet nem adja valóságos leírását a tapasztalatnak. A monetáris rendszer ilyen bekapcsolása az elméletbe csupán egy olyan kiegészítő feltételnek tekinthető, amelynek bevezetésével levonhatjuk azt a következtetést, amely szerint a magára hagyott gazdaság úgy működik, hogy az a kívánatos egyensúlyi állapotra vezet.²⁴ Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy ez a szentencia nem változott a századok folyamán. Mind a klasszikus, mind a neoklasszikus iskola sarkalatos véleménye, hogy az állam (vagy bármilyen külső szereplő) beavatkozása a gazdasági rendszerbe annak csupán romlásához vezet. Kérdés ezzel kapcsolatban, hogy egy másként viselkedő pénz miért nem hozható kapcsolatba ezzel a következtetéssel. Ennek a kérdésnek a megválaszolása sajnos ***nem tisztán tudományelméleti***, módszertani jellegű megoldást vet fel. Látni fogjuk ugyanis, hogy a pénz rendszerkomformitása ezen a ponton a gondolkodás alapját adó klasszikus liberális ***ideológiához kapcsolódik***.

A pénzfogalom kialakulásának elméletlettörténeti útja

Fentebb pénzsemlegességként hivatkoztunk arra a gondolatra, miszerint a gazdasági rendszerben meglévő pénz mennyisége, illetve ennek a mennyiségnek a megváltozása csak az árak szintjére van hatással. E tanítás eredetét valós történelmi eseményhez szokás kötni: a 16. században meg kellett valahogyan magyarázni azt a jelenséget, hogy az árak szintje emelkedik. Az indoklás az lett, hogy az Európába (Spanyolországba és a Németalföldre) áramló nemesfém mennyiség az oka az árak emelkedésének.²⁵ Ez a gondolat, amelyet aztán később a 18. században David Hume fejtett ki részletesen, lett az alapja a pénz mennyiségi elméletének. Akkor tehát, amikor a pénz mennyisége és az árszint közötti kapcsolatot leíró történet megszületett, a kiindulópont egy partikuláris probléma volt, abból a szempontból mindenképpen, hogy nem egy komplett gazdaságelméleti rendszerben kellett a pénzt elhelyezni, és annak viselkedésére rendszerkonform tulajdonságokat megfogalmazni. Még azzal a problémával sem állunk tehát szemben, amit a mai közgazdaságtan parciális elemzései jelentenek, amikor is feltesszük, hogy úgy vagyunk képesek vizsgálni dolgokat, hogy közben a nem vizsgált dolgok nem is változnak. (Arról nem is beszélve, hogy vizsgálat során a vizsgált dolgok nem változnak.) A mennyiségi pénzelméletnek így ez a korai megfogalmazása egy primitív (egyszerű), totális és zárt rendszert alkot.

A tizenkilencedik században a problémák két típusa jelentkezik, amelyek alapján a leírt elméletet állandóan újra kell gondolni. Az egyik problémátípus továbbra is konkrét gazdaságpolitikai jellegű. Angliában állandóan jelentkeznek

²⁴ Friedman (1986)

²⁵ Bekker (2000)

olyan kihívások a gazdasági életben, amelyekre magyarázatot és megoldást a monetáris rendszer újragondolása jelenthet. Két nevezetes vita kapcsolódik ide, az antibullionista - bullionista polémia, és ennek folytatása, a banking - currency vita. A különbség a tizenhetedik századi és a tizenkilencedik századi monetáris rendszer között mindenképpen az, hogy a nemesfémek (elsősorban az arany) mellett megjelennek az úgynevezett pénzhelyettesítők (váltók, majd a klasszikus papírpénz és bankjegy). Ezeket, ahogy mondani szokás, már nem termelik, hanem teremtik, és a mennyiségi pénzelmélet talaján gondolkodva ez felvetheti azt a problémát, hogy amennyiben a pénzteremtésnek nem szabnak korlátokat, az a növekvő árszínvonalon keresztül a monetáris és végső soron az egész gazdasági rendszer működésképtelenségéhez vezethet.

Történetileg ide kapcsolódik, és elengedhetetlen megemlíteni, hogy a pénzkibocsátás joga ekkorra már állami monopólium lett. Így a döntés a pénzteremtés korlátozásáról (jogi aktus) és a cselekedet egy személyhez köthető. A vitákban természetesen mindig két álláspont van. Az egyik, amelyik azt mondja, hogy a pénzteremtés korlátozása nélkül súlyos problémák adódhatnak. Ezt az álláspontot képviselik az aranyrúd-hívők (bullionisták), majd később a currency iskola reprezentánsai. A másik álláspont képviselői azáltal helyezkednek szembe a fenti, egyébként önmagában továbbra is teljesen logikusnak tűnő érveléssel, hogy felteszik a kérdést: Miért nőne meg a gazdasági forgalomban lévő pénz mennyisége? Mi lenne ennek az oka? Ezek, ha szabad így neveznem, történelmi kérdések, bár triviálisnak tűnnek.

Jól tudja mindenki, aki közgazdaságtant tanult, hogy rengeteg makroökonómiai modell inherens részét képezik az exogén változók (erre a megfogalmazásra nagyon büszke vagyok): exogén kamatláb, exogén beruházás, exogén jövedelem (!). Ha megfeledezünk arról a kérdésről, hogy miért kerül a forgalomba a pénz, akkor a gazdasági elméletünk onnétől kezdve exogén pénzmennyiséggel fog dolgozni, tekintve, hogy a pénz egyébként is csak külső csatornán keresztül juthat a gazdaságba. Az antibullionista és később banking álláspont tehát amikor felteszi a nagy kérdést, akkor tulajdonképpen a pénzelmélet és a gazdaságelmélet egy történelmi (történelmibb) kifejtése irányába nyit.

A pénzzel kapcsolatos problémák másik típusa a tizenkilencedik században már magában a gazdaságelméletben bukkan föl. Hogy megértsük, tudnunk kell azt, hogy a klasszikus politikai gazdaságtan gondolatai az úgynevezett munkaérték elméletre épültek. Ez a teória a termelt anyagi dolgokat (árúk) egymással összehasonlíthatóvá teszi, mert azt mondja, hogy minden árunak objektív módon ki lehet fejezni az értékét. Adam Smith fő műve szolgáltatja a hivatkozási alapot, ahol azonban a munkaérték elméletnek egy ellentmondásos kifejtését olvashatjuk. Smith tanítását követője, David Ricardo próbálja teljessé tenni, bár megoszlanak arról a vélemények, hogy munkássága egyáltalán folytatása-e a smithi hagyománynak, vagy valami egészen újat alkot.²⁶

²⁶ Madarász (2000)

Fordulat

Ricardo elméleti építkezése során kifejezetten zárt és logikus rendszert igyekszik alkotni. És rendszerének ellentmondásmentessé tétele során ütközik abba a problémába, hogy a pénz mennyiségi elmélete és a munkaérték elmélet nem fér össze egymással. Ricardo ugyanis a fém pénzt éppolyan árunak tekinti, mint az összes többi, tehát értékét annak köszönheti, hogy emberi munkával állították elő. “Ricardo mennyiségi pénzelméletét igyekezett értékelméletével összeegyeztetni, és hirdette, hogyha a külkereskedelem szabad, úgy állandóan fennáll az irányzat arra, hogy a pénz valóságos értéke és a csereértéke összeessenek.”²⁷ Egyszerűen arról van szó, hogy adott esetben a megemelkedett árak miatt növekvő import ellenében a fölös pénzmennyiség kiáramlik az országból.

A külkereskedelem bekapcsolása az elemzésbe valóban nagy segítséget nyújt a felvetődött probléma megoldásához. Azonban nem feltétlenül helyes egy ilyen eszközhöz nyúlni. Módszertanilag arról van szó ugyanis, hogy egy, csupán a kényelmes és elegáns megoldást szolgáltató puffert illeszt az elemzési keretbe, illetve azon kívülre. A problémát ugyan feloldja, de kérdésessé válik, hogy milyen magyarázathoz fordulna akkor, ha a nem volna ilyen kisegítő, tehát például ha zárt gazdaságot kellene elemeznie.

Ricardo esetében a gazdaságelméleti és a konkrét gazdaságpolitikai probléma összefonódik. Részt vesz ugyanis az aranyrúdvitákban, ahol a bullionisták pártján áll, és leszögezhetjük, hogy ebben a polémiában könnyebb is helyt állnia: nincs szükség ugyanis arra, hogy ebben a nyilvános (hétköznapi) megmérettetésben a pénzelméletet szorosan integrálja bármilyen gazdaságelmélettel, a vita során elegendő praktikus okokra hivatkozni. Miért is? Egy gazdaságpolitikai vita során nyugodtan hagyatkozhatunk robosztus tényezőkre, finom eltérésekkel, kivételekkel nem kell foglalkoznunk. Akkor viszont, amikor egy elméleti rendszer megkonstruálásáról van szó, minden apró részletet figyelembe kell venni. A 19. században tehát már nincs meg a pénzről való gondolkodásban az az egyedülálló lehetőség, hogy csupán önmagában vizsgálják, praktikus okból mégis el lehet tekinteni egyéb tényezők bevonásától. A gyakorlat és elmélet azonban olyan szorosan összefonódik, hogy a monetáris rendszer dichotóm mivolta az utóbbiban végül döntő szerepet kap.

Egy fontos intermezzóról illik megemlékeznünk. A szintén tizenkilencedik századi Jean Baptiste Say elméleti alapvetésével “kilóg” kortársai közül. Say megelőlegezését nyújtja a későbbi marginalistáknak, ugyanis értékelméletében a hasznosságot tekinti meghatározónak. Ebből következően a termelés nem más, mint hasznosság teremtése, és egy áru nem attól lesz értékes, hogy emberi munkaerő testesül meg benne, hanem attól, hogy emberi szükségletet képes kielégíteni. Ebből következően a csere alapján az egyén hasznossághoz juthat, akkor, ha megfelelő árut kap sajátjáért. A pénz ilyen szempontból Saynél nem bír

²⁷ Mátyás (1999), 76. oldal

hasznossággal – és ezt Keynes felbukkanásáig senki nem cáfolja hatásosan – csupán a csere közvetítőjeként szolgál. Így az eladó miután megkapta termékéért a pénzt cserébe, attól azon mód igyekszik megszabadulni. Így az eladásra kínált áruk összessége egyszerre jelent keresletet is, hiszen a piacra vitt javakat a piaci nap lezárásával végül is egymásra cserélik el. Levezetett következtetésre Say-törvényként szoktunk emlékezni, amely szerint minden kínálat megteremti a maga keresletét.

Fenti eredmény azért fontos számunkra, mert központi elemévé válik a huszadik század egyensúlyi közgazdaságtanának²⁸, és látható, hogy benne a pénznek a szerepe nagyon hasonló ahhoz, mint amit a neoklasszikus mikroökonómiában játszik. Ha ugyanis a pénz csupán cserejóság, és semmi más, akkor hétköznapi létezésének csupán praktikus okai vannak. Ebből pedig az következik, hogy egy elméleti konstrukcióban nem lesz rá szükség, hiszen papíron nyugodtan tekinthetjük a cserék pénz nélküli láncolatát, ugyanarra a végeredményre jutunk.

A Say-törvény és a mennyiségi pénzelmélet közötti logikai kapcsolatot meg kell indokolnom. Ha valóban figyelembe vesszük azt a premisszát, hogy a pénz csupán a csere pillanatában értékes tulajdonosa számára, akkor ebből következik, hogy attól igyekszik gyorsan megszabadulni. Ebből viszont nem pontosan az következik, hogy a forgalomba kerülő (!) pénz mennyiségére érvényes a mennyiségi pénzelmélet, hanem az, hogy minden dologra érvényes, ami pénz, illetve minden pénzre érvényes. Ha tehát valami miatt a történeti indoklástól tekintünk el - megszorodik a pénz mennyisége, akkor az összes pótlólagos pénzmennyiség azonnal, hezitálás nélkül a forgalomba kerül (ez a kimondott premissza következménye). Az itt kifejtett hatásairól már újabb vitát lehet nyitni, amely vita azt hivatott eldönteni, hogy mire van hatással ez a mennyiség. Ezt a hatást pedig azért kell megvizsgálni, hogy a már Hume által felismert azonosságot a megemelkedett pénzmennyiséget figyelembe véve rekonstruálni lehessen. Ha azt mondjuk, hogy a forgalom a gazdaságnak az a mozzanata, amelyben termelés már nincs, a forgási sebesség intézményileg meghatározott, a pénzmennyiséget pedig az előbbieken adtuk meg, akkor a következmény az árszint változása lesz. Így áll helyre az azonosság. Az elméleti alátámasztás azonban ingatag: magyarázatot kell lelteni a pénzmennyiség növekedésére, a termeléstől való történeti és logikai eltekintésre*, továbbá figyelemmel kell lenni arra, hogy az elmélet valamifajta egyensúly illetve a hozzá vezető mechanizmus létezését követeli meg.

Ami közös a neoklasszikus gazdaságelmélet alapját adó marginalista megfontolásban és a klasszikus iskolában az a filozófia elgondolás, hogy a jóléti szempontból a magángazdaság a döntő. Továbbra is az egyéni önzés motívumán

²⁸ Zalai (2001)

* A termeléstől való eltekintés alighanem Ricardonál jelenik meg először, de aztán tartós marad a 20. századra is: íme itt egy szál, amely bizonyíthatja, hogy nem volt éles törés a klasszikus és a neoklasszikus iskola között.

Fordulat

alapuló cselekedetek vezethetnek (és vezetnek) el egy felsőbb állapothoz. Egy gyakorlati síkon az állam szerepének a diszkreditálását jelenti.

A határelemzés ezen túlmenően természettudományos alapossággal lát neki annak a problémának, hogy a matematika szépséges nyelvén bizonyítsa állításait. Az optimális viselkedés kialakításának folyamata tulajdonképpen arról szól, hogy a szubjektumhoz kapcsolt számszerűsíthetőnek vélt argumentumokat tesznek egyenlővé valamiféle külsőleg adott értékekkel. Ez utóbbiak a már jelzett árarányok. Arról nem szól a történet, hogy az árarányok miképp kerülnek a rendszerbe. Az egyensúly egzisztencia-bizonyítása során azonban kiderül az, hogy attól függően, hogy milyen árvektort alkalmazunk, teszünk szert különböző végeredményre, illetve az is világossá válik, hogy egy árvektorhoz általában egy egyensúlyi helyzet tartozik (unicitás). A végeredmények abban különböznek egymástól, hogy más azokban az egyes szereplők végső jóléte (egyéni megítélésük alapján), így alighanem egyértelmű, hogy az árakat (is) történelmileg meghatározottnak kell tekintenünk, ellenkező esetben semmit nem ér az elemzés liberális alapgondolata: ez a probléma valamikor a 30-as években vetődött fel, részletesen tárgyaltuk Weeks-körön.

A rendszerkomformitás így nem egyszerűen annyit jelent, a feltételezett és definiált függvényeknek, mechanizmusoknak egymással konzisztens halmazt kell alkotniuk, hanem figyelembe kell venni nem formalizálható feltételeket is. Véleményem szerint ezen a ponton találhatóunk magyarázatot a pénz szerepének elgondolásának a magyarázatára.

A pénz kibocsátásának joga történetileg állami monopólium lett. Kezdetben a kamarához befolyt nemesfém anyagi hasznot jelentett, később pedig gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai megfontolások miatt kellett a már belső értékkel nem bíró pénz kibocsátását törvényileg szabályozni. Itt jelenik meg az a momentum, amelyre a tizenkilencedik századi banking iskola az érveit alapozza, tudniillik az, hogy amennyiben az állami szabályozás nem kellő mennyiségű pénzzel látja el a forgalmat, akkor a gazdálkodók leleménye azt helyettesíti váltókkal, egyéb pénzhelyettesítőkkel.²⁹ Másrészt pedig, éppen a tapasztalatból következően, pénz éppen úgy kerül a gazdaságba, hogy arra valamilyen szükség van, aki a pénzt kibocsátja (bank), nem erőszakolja rá a pénzt egyetlen más aktorra sem, illetve hitelt csak alapos, gazdaságossági megfontolások után nyújt.

Erre a gondolatmenetre azonban a neoklasszikus iskolának nincs szüksége a következők miatt. Amennyiben egy szereplő jövedelemhez jut, akkor azt teljes egészében elfogyasztja. Ez a fogyasztás egyrészt nem tartós jószágokra irányul (ezt a mozzanatot nevezzük a hétköznapi értelemben fogyasztásnak), másrészt megtakarítások iránti keresletet jelent. Ez utóbbi nem jelenthet pénzbeli megtakarítást, hiszen a pénz hasznossága nulla, így tartós fogyasztási cikkek megvétele történik. Így lesz valakinek a megtakarításából más beruházása illetve

²⁹ Bánfi (1998)

így lesz az összes megtakarításból beruházás, ami a makroszintű egyensúly feltétele.

A gazdasági körforgásban tehát elméleti szinten nincs szükség bankokra és egyéb közvetítő intézményekre ugyanazon megfontolás miatt, amiért pénzre sincs szükség.³⁰ A különböző áruk piacán automatikusan kialakuló egyensúly létrejöttét Walras-törvénynek nevezzük.

A walrasi modell explicite a Say-törvényre építkezve mutatja be matematikailag a gazdaságban lezajló cserefolyamatokat. "... a csere elmélete pedig teljes egészében összefoglalható a piaci egyensúly következő két feltételében: először, hogy a cserében részt vevő minden fél maximális hasznosságot ér el, és másodsor, minden egyes árucikk összesített kereslete és kínálata megegyezik."³¹ A második feltétel nem más, mint a Say-törvény, amelynek adottnak vételével Walras tulajdonképpen árelméletet alkot: az árak lesznek azok, amelyek a kívánatos egyensúlyt kialakítják.

Két termék cseréjéből indul ki, majd innen általánosít az összes termékre: azt bizonyítja be lineáris egyenletei segítségével, hogy nem lehetséges általános túlkereslet vagy túlkínálat, ha a szereplők megfelelő (egyensúlyi) árak mellett képesek cserélni.

Az általános túlkereslet kizáródása Walras esetében nem jelenti azt, hogy egyes piacokon ne fordulhatna elő eladatlan árukészlet. Ebben a sajátosan mikroökonómiai helyzetben azonban arról van szó, hogy pl. A áru piacán a túlkínálat egyszerre jelent(het) túlkeresletet B,C,...árúk iránt, méghozzá úgy, hogy a túlkereslet és a túlkínálat összesített értéke megegyezik egymással. Az idézett walrasi mondat azt mutatja be nekünk, hogy mind a formális mind a valóságos mikroszintű koordinációt a hasznosság jelenti. A hasznosság mint marginalista kulcskategória alapvetően viszonyt fejez ki, szubjektív értékítéletet, pontosabban a szubjektum értékítéletét. Annak a kifejeződéseként is jött létre, hogy a 19. század utolsó harmadának közgazdasági teoretikusai zsákutcának találták a munkaérték elméletet, mert legalább három dolgot nem volt képes megmagyarázni, jelesül bizonyos különleges termékek árának alakulását (mint például a festmények), a túlkínálat áralakulását, illetve az olyan eredetű árkülönbségeket, amelyek a munka különböző minőségére vezethetőek vissza.³² Minthogy egyszerre került elemzésre a fogyasztói és a termelői viselkedés, ezért nem lehetett az értékre csak mint a hasznosságra hagyatkozni (hisz ez csak a felhasználói oldal törekvéseinek leírására elegendő), a termelési költség, mint értéket meghatározó tényező továbbra is benne maradt az értékelméletben (árelméletben). Elvetették az értéknek, mint valamilyen az egyes termékekhez szorosan hozzátartozó abszolút tényezőnek a keresését, az érték a továbbiakban

³⁰ Weeks (1998)

³¹Walras, Leon: A tiszta politikai gazdaságtan elemei, avagy a társadalmi gazdagság elmélete, in: Bekker (2000), 247. oldal

³² Deane (1997)

tehát viszonyt jelent. A piaci ár jelenti az értéket, illetve a viszonyt, a mechanizmus amelynek a keretében pedig kialakul, az a csere. Elvileg. Állítólag.

Arra viszont ez az eszközkészlet nem nyújt semmiféle megoldást, hogy miképp lehetne összemérni egymással a túlkeresleteket és a túlkínálatokat. Ha azt mondjuk, hogy a két oldal pénzértéke kell, hogy megegyezzek egymással, akkor ezzel implicite azt is állítjuk, hogy a pénzérték megfelelő kifejezője az abszolút értéknek és nem csak az egyén szintjén állítható két áru ára arányba azok határhasznosságával. Az előbbinél is meglepőbb lenne úgy érvelni, hogy a túlkereslet és a túlkínálat egybevetésekor a hasznosságok összeméréséről van szó: a marginalista elméletből ugyanis a túlkeresletet és a túlkínálatot éppen olyan termékhalmozatnak lehetne talán bemutatni, amelynek a hasznossága, vagy legalábbis a pótlólagos hasznossága zérus. Ezt támasztja alá Böhm-Bawerk azon vélekedése, miszerint a termelők számára "saját árujuk szubjektív értéke legtöbbször közel van a nullához."³³

Ha létezik egyensúly, akkor nyilvánvalóan létezik olyan állapot is, amelyet "nemeqyensúlyi" - nak kell neveznünk. A neoklasszikus elemzés fogalmaival jellemezzük ezt a helyzetet is. Az egyén szempontjából túlkínálat az az eset, amikor nem tudja áruját elcserélni valami másra. A túlkereslet jellemzése viszont problematikus egészen addig, amíg a gazdasági rendszerben nem definiálunk egy általános cserejóságot, azaz a pénzt. Pénzre tehát elméletileg nincs szükség akkor, ha az egyensúly kialakulásának folyamatát jellemezzük, kívánatos viszont bizonyos nem egyensúlyi állapotok leírására, hogy ott legyen a rendszerben.³⁴ Ez az a kettősség, amelyre korábban hivatkoztam.

Azt viszont nem tehetjük meg, hogy adott szituációban pénzzel bírónak tekintjük a gazdaságot, másik szituációban pedig eltekintünk ennek a médiumnak a szerepétől. Így a pénzre olyan tulajdonságokat kell megfogalmazni, amelyek mindkét helyzetben konzisztenssé teszik viselkedését. A formális optimalizációs eljárás esetén ez nem jár nehézségekkel, azonban a definiált rendszerkomfortitás alaposabb megfontolást igényel. Az első esetben tekinthetjük ugyanis a pénzt olyannak, mint bármely, a cserében részt vevő árut. Ez azért van így, mert a cserefolyamat elosztási folyamatként tartható számon. A második eset viszont nem engedi meg ezt az elméletalkotóknak. Ha a pénz ugyanis azon túlmenően, hogy áru, általános cserejóság is lenne, akkor annak megtermelt mennyisége meghatározhatná az egyes szereplők végső hasznosságát, ez pedig kitüntetett helyzetbe hozná azt vagy azokat, aki vagy akik a pénz termelik. Ez ellentmondana a rendszer alapjának.

A pénz és annak mennyisége az árvektor mellett exogén paraméter lesz a rendszerben. Már csak az van hátra, hogy ennek a két dolognak az egymáshoz való kapcsolatát tisztázzuk. Erre a kapcsolatra viszont már megfelelő elmélet született a klasszikus korban, a tárgyalt mennyiségi pénzelmélet. Az elméleti

³³ Mátyás Antal (1969)

³⁴ Weeks (1998)

rendszer ugyanis konstruálható úgy, hogy a pénz mennyisége és az árak szintje egyenes arányban álljanak egymással, illetve a pénz mennyiségének változtatása csak az árvektor ugyanilyen változása irányába hasson. Ha az árvektort ugyanis valamilyen pozitív skalárral szorozzuk, akkor az árarányok nem változnak meg, így az egész nem változtat a kialakuló egyensúlyi állapotot. Így az az ellentmondás, amelyet a munkaérték elmélet és a pénz mennyiségi elméletének egymás mellett élése jelentett, feloldódik, a pénz rendszerkomform lesz.

Összefoglalás helyett: kritikák

A neoklasszikus pénz vázlatos elmélettörténeti rekonstruálása után nézzük meg, hogy a kialakított pénzfogalom és az egyensúlyi elmélete kritikái között milyen összefüggések vannak. Az egyensúlyi elemzés alapvetően statikus dolog abból a szempontból, hogy a rendszert mozgató törvényszerűségek időtlennek tekinthetők. Ez megfelel annak a törekvésnek, hogy a közgazdaságtudomány természettudományos nivóra emelkedjék. Maga a törekvés is bírálható abból a szempontból, hogy itt egy társadalomtudományról van szó, melynek tárgya időben változik, így mi alapján tételeznénk föl azt, hogy az azt irányító mechanizmusok ellenállnak ezeknek a változásoknak.

Nyilván igaznak kell lennie mindannak amit Friedman mond neoklasszikus szempontból, hogy a cselekvők csupán úgy tesznek mintha határhasznok egyenlítően ki egymással, mert senkiről nem tehető föl, hogy nap mint nap saját hasznossági függvényét deriválja. Ám ha még azt nem is kérjük számon az elméleten, hogy feltételei túlzóak, nem igazán tudunk rámutatni egy olyan következtetésre, amelyet az elmélet állít és amelyet igazolva tudnánk látni. Éppen a marginalista gondolatból következik ugyanis, hogy az egyén, mint szubjektum nem lehet tisztában mások hasznossági helyzetével, így a rendszerben nem lesz visszacsatolás, amely akár verifikálná, akár falszifikálná az egyensúly létrejövetelére tett következtetést. Így nincs olyan kritérium, amellyel ellenőrizhetnénk az elmélet helyességét.

Az elmélet viszont azért, hogy negligálja a történelmi szemléletmódot, nem ad lehetőséget arra, hogy a rendszeren belül maradván azon változtatni lehessen. Ez éppen azért van így, mert nincs olyan összetevője a felépítménynek, amely valahogyan is kapcsolódna a külső világhoz. A pénz szerepének tisztázása éppen arról szól, hogy elvágják azt a szálát, amely a gazdasági rendszert összeköti egy másik világgal. Illetve, minthogy gyakorlatban a pénz mégiscsak kívülről érkezik, ennek a csatornának a működtetésére nagyon szigorú szabályokat ad a neoklasszikus gondolat.³⁵

Nehéz ugyanakkor megfogalmazni azt az állítást, hogy ennek a csatornának a kizárása vagy kézben tartása azért szükséges, mert ez az utolsó olyan pontja a

³⁵ Friedman (1998)

rendszernek, ahol állami szerepvállalásról kellene beszélni. Könnyen elvezet ez a gondolat a konspirációs elméletek világához, amelyeknek a neoklasszikus elméletre zúdított bírálatai sugalmazóak: ezek szerint a főáramú közgazdaságtan fenntartása, tanítása és dicsőítése bizonyos körök érdekében áll.

Ha kizárjuk az ideológiát az elemzésből, és magát a neoklasszikus iskolát próbáljuk rekonstruálni a klasszikus alapokból, akkor ezzel implicite azt állítjuk, hogy nem volt éles törés a gondolkodásban tizenkilencedik század végén, nem volt forradalom. Nem elvetendő ez az ötlet: az elemzés technikája változott csupán. Az igény, hogy a társadalomtudomány területén a természet-tudományokhoz hasonlóan alkossanak, már Adam Smith korában megszületett.³⁶ Az alapkérdés – mit tegyünk, hogy a legjobban éljünk – nem változott. A következtetés – hagyjuk szabadon a magángazdaságot – a régi maradt, talán annyi változott, hogy a normatív kijelentések helyett, normatív felhanggal bíró kijelentéseket tettek a közgazdászok. Fontos változásnak tűnik az objektív értékítéletek lehetőségét elvető hasznossági elmélet megszületése, tudnunk kell azonban azt, hogy a munkaérték-elmélet logikai problémái már a tizenkilencedik században arra késztették a gondolkodókat, hogy modelljeikben úgynevezett egy árut tartalmazó gazdaságot írjanak le, amely absztrakció elfogadásával tulajdonképpen az értékelmélet negligálódik.³⁷ Ebből a kritikai szemszögből tekintve a marginalista váltás nem tekinthető forradalomnak, így a pénz szerepének elgondolása valóban egy technikai segédeszköz konzisztenssé csiszolására egyszerűsödik le.

Irodalom

- BÁNFI TAMÁS, SULYOK-PAP MÁRTA (szerk.) [1998]: Pénzügytan, Tanszék Kft., Budapest,
- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2000]: Alapművek, alapirányzatok, Aula Kiadó, Budapest
- DEANE, PHYLLIS [1997]: A közgazdasági gondolatok fejlődése, Aula Kiadó, Budapest
- MADARÁSZ ALADÁR (szerk.) [2000]: Közgazdasági eszmetörténet, Osiris Kiadó, Budapest
- MÁTYÁS ANTAL [1999]: A korai közgazdaságtan története, Aula Kiadó, Budapest
- MÁTYÁS ANTAL [1969]: Fejezetek a közgazdasági gondolkodás történetéből, Kossuth Könyvkiadó, Budapest

³⁶ Mátyás (1999)

³⁷ Deane (1997)

MILTON FRIEDMAN [1998]: Infláció, munkanélküliség monetarizmus, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

WEEKS, JOHN [1998]: A neoklasszikus közgazdaságtan bírálata, Aula-TEK, Budapest.

ZALAI ERNŐ [2001]: Matematikai Közgazdaságtan, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.